

ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΟΣ ΦΘΟΝΟΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΖΕΥΓΟΥΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ «ΟΡΕΣΤΕΙΑ» ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ*

Κάτια Χαραλαμπάκη, Ψυχίατρος - Συστημική Ψυχοθεραπεύτρια

**Το κείμενο αυτό το διάβασε στο συνέδριο της Λουμπλιάνα η Iva Ursini*

Periklis Antoniou photo

Με το εμβληματικό άρθρο της «Φθόνος και Ευγνωμοσύνη» η Melanie Klein επέφερε μια μεγάλη στροφή στον φροϋδισμό και στην ψυχαναλυτική σκέψη συνολικά.

Η θεωρητική συνεισφορά της Μ. Klein στην έννοια του φθόνου την οδήγησε στο να παρατηρήσει και περιγράψει τον μηχανισμό της προβλητικής ταύτισης, που αποτέλεσε τη γέφυρα ανάμεσα στο ενδοψυχικό και το διαδραστικό και έφερε στην ψυχανάλυση εργαλεία για την κατανόηση της αλληλεπίδρασης και της επικοινωνίας. Από αυτή την άποψη ο φθόνος δεν είναι μόνο ένα ενδοψυχικό φαινόμενο, ένα στοιχείο της προσωπικότητας, αλλά επίσης και μια διαπροσωπική διεργασία.

Κατά ανάλογο τρόπο, ένας ακόμη ψυχαναλυτής, ο Otto Kernberg, είχε μια ειδική συμβολή στην κατανόηση του φθόνου ανάμεσα στα ζευγάρια στο έργο του «Love Relations».

Αυτό που είναι ενδιαφέρον να διαπιστώσει κανείς είναι πως κάθε σχολή στη θεωρία της ψυχοθεραπείας χρειάζεται να αφομοιώσει έννοιες από άλλα επιστημολογικά πεδία, προκειμένου να εξηγήσει φαινόμενα που αναδύονται από την εμπειρία: να παράξει θεωρία μέσα από τη «γονιμοποίηση», μάλλον, παρά από την «παρθενογένεση» (η έννοια της «επιγένεσης» του Paolo Bertrando).

Για παράδειγμα, ο Gregory Bateson περιέγραψε την έννοια της «Σχισμογένεσης» παρατηρώντας σε ανθρωπολογικές μελέτες γειτονικές φυλές, γείτονες εν γένει, ανθρώπους σε κοντινές, πολύ στενές σχέσεις. Η έννοια αυτή μας παραπέμπει άμεσα στην έννοια του φθόνου.

Στη Συμπληρωματική Σχισμογένεση οι σχέσεις που διαμορφώνονται είναι κυριαρχία-υποταγή, αρωγή-εξάρτηση, επιδειξιομανία-ηδονοβλεψία.

Στη Συμμετρική Σχισμογένεση υπάρχει αντιπαλότητα, ανταγωνισμός.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι ο Bateson, γράφοντας για τη Σχισμογένεση, επέστρεψε στο ενδοψυχικό, σε «ενορμήσεις» και «ερωτικές σχέσεις». Αναφέρθηκε σε «ερωτογενείς ζώνες», «οργασμό», Έρωτα και Πόλεμο.

«Η σύνδεση με τις ερωτογενείς ζώνες υποδηλώνει ότι πιθανόν θα πρέπει... να σκεφθούμε γύρω από φαινόμενα συγκρίσιμα με τον οργασμό- ότι το επίτευγμα μιας ορισμένου βαθμού σωματικής συμμετοχής ή έντασης μπορεί να ακολουθείται από μια απελευθέρωση σχισμογενετικής έντασης».

«Αν υπάρχει ένα βασικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό που κάνει τον άνθρωπο να ρέπει προς την πάλη, αυτό θα ήταν η ελπίδα της λύτρωσης από την ένταση μέσα από μια συνολική εμπλοκή. Στην περίπτωση του πολέμου αυτός ο παράγοντας είναι αναμφίβολα ισχυρός»

«..έχει προταθεί ότι το φαινόμενο «ερωτεύομαι» μπορεί να είναι συγκρίσιμο με τη σχισμογένεση». (G. Bateson, Steps to an Ecology of Mind).

Ο Paul Watzlawick (Pragmatics of Human Communication) παρέδωσε το αξίωμα για τους δύο τύπους επικοινωνίας: Συμπληρωματική και Συμμετρική.

Οι Τζον και Μάρθα, στο θεατρικό έργο του Άλμπι «Ποιος φοβάται τη Βιρτζίνια Γούλφ», δίνουν το παράδειγμα μιας συμμετρικής επικοινωνίας ζεύγους. Όλα αυτά τα παιχνίδια για την «από πάνω» και την «από κάτω» θέση, δεν είναι παρά διαδραμάτιση των επιθέσεων φθόνου του καθενός προς τον άλλον και προς τον δεσμό τους.

Ο «Αθώος» του Λουκίνο Βισκόντι είναι η επιτομή της εμφανώς καταστροφικής συμπληρωματικής σχέσης ζεύγους, όπου, τελικά, γίνονται πραγματικοί οι βαθύτεροι φόβοι του φθονερού συζύγου.

ΟΡΕΣΤΕΙΑ

Τι σχέση έχει, όμως, με όλα αυτά ο Αισχύλος;

Ίσως, μάλιστα, δεν είναι τυχαίο ότι η κύρια εφαρμογή της έννοιας του φθόνου από τη Μ. Klein («Μερικές σκέψεις για την Ορέστεια») έγινε πάνω σε ένα ζευγάρι: τον Αγαμέμνονα και την Κλυταιμνήστρα!

Προς διευκρίνιση, μιλώντας εδώ για την «Ορέστεια» εννοώ κατά κύριο λόγο την τριλογία του Αισχύλου, αλλά συμπεριλαμβάνω και τις άλλες πέντε διασωθείσες τραγωδίες: την «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή, τις δύο Ιφιγένειες («εν Αυλίδι» και «εν Ταύροις»), την «Ηλέκτρα» και τον «Ορέστη» του Ευριπίδη.

Η έννοια του φθόνου, όπως και οι σχετικοί όροι συναντιούνται και στους τρεις ποιητές, δημιουργούν μια ατμόσφαιρα συναισθηματικού ζόφου, μέσα στην οποία εκτυλίσσεται το

δράμα στον οίκο των Ατρείδων και ιδιαίτερα οι διαπροσωπικές σχέσεις του ζεύγους Κλυταιμνήστρας – Αγαμέμνονα.

Στον «Αγαμέμνονα» του Αισχύλου, η Κλυταιμνήστρα, όταν ο Αγαμέμνων της λέει «Μηδ' είμασι στρώσασ' επίφθονον πόρον τίθει»

(μήτε πορφύρες στρώνοντας, να φέρεις στο δρόμο μου τον φθόνο», στ.895), αυτή του απαντάει «ο δε αφθόνητος γ' ουκ επίζηλος πέλει»

(όποιον δεν τον φθονούν δεν έχει αξία, στ.913).

Στην «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή, ο Αίγισθος, όταν ο μη αναγνωρισθείς ακόμα Ορέστης του φέρνει καλυμμένο ένα πτώμα –αυτός πιστεύει ότι είναι του Ορέστη, είναι όμως της μόλις δολοφονημένης Κλυταιμνήστρας– λέει «δέδορκα φάσμ' άνευ φθόνου μεν ου πεπτωκός»

(Θωρώ μια εικόνα που συμβαίνει μες στον φθόνο, στ. 1466).

Στην «Ηλέκτρα» του Ευριπίδη, ο Γεωργός που ανοίγει την τραγωδία, και διηγείται την ιστορία λέει πως μετά το έγκλημα ο Αίγισθος θέλησε να δολοφονήσει την Ιφιγένεια «παιδών δ' έδεισε μη φθονηθεί η φόνω»

(φοβήθηκε μην τα παιδιά τον φονεύσουν από φθόνο», στ. 30).

ΤΡΟΠΟΙ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΦΘΟΝΟΥ ΣΕ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΖΕΥΓΑΡΙΑ

Απαξίωση του κάθε συζύγου προς τον άλλον.

A1: «Όπως βλέπετε, η γυναίκα μου έχει γίνει τόσο χοντρή που τη σιχαίνομαι. Της το λέω συνέχεια αλλά με αγνοεί, πηγαίνει συνεχώς στο ψυγείο και τρώει».

Όταν ο Αγαμέμνων φτάνει έξω από το παλάτι και τον υποδέχεται θερμά η Κλυταιμνήστρα, αυτός περήφανος με την Κασσάνδρα δίπλα του της απαντάει: «Μη με πλανεύεις με γυναίκειους τρόπους / μηδέ σα να 'μουν βάρβαρος μπροστά μου / να γονατίζεις», (Αισχ. Αγ. 890).

Υποτίμηση του γυναικείου φύλου.

Ο A2 και η Γ2 βρίσκονται σε μια παράσταση μπαλέτου όπου χορεύει η δεκάχρονη κόρη τους.

A2 προς Γ2: «Η κόρη σου είναι άχαρη σαν και σένα!».

«Ουκ έστι μήτηρ η κεκλημένη τέκνου τοκεύς – τίκτει ο θρώσκων»,

(δεν είναι η μάνα, καθώς τη λένε, κείνη που γεννάει το τέκνο – γεννάει αυτός που σπέρνει, Αισχ. Ευμ. 657). Βέβαια, με βάση τα ήθη της εποχής, θεωρείται δεδομένη σε όλους τους τομείς η ανωτερότητα του άνδρα σε σχέση με τη γυναίκα.

Φθόνος ανάμεσα στα φύλα.

Γ3: Είναι παντρεμένη με έναν άντρα που έχει δύο φίλους, παντρεμένους και με παιδιά. Η αδελφή της είναι επίσης παντρεμένη και έχει παιδιά. Οι τέσσερις οικογένειες έχουν στενές σχέσεις, συναντώνται τα Σαββατοκύριακα και στις διακοπές, τα παιδιά τους είναι φίλοι. Σε ένα διάστημα είκοσι ετών η Γ6 είχε ερωτική σχέση με τους δύο φίλους του άντρα της και με τον σύζυγο της αδελφής της. Μετά τη διακοπή της τελευταίας σχέσης, ένα βράδυ, καθώς гуρίζουν με τον άντρα της από το σινεμά και κάθονται σε ένα μπαρ να πουν ένα ποτό, του «εξομολογήθηκε» όλες τις ερωτικές της σχέσεις. Ο άντρας της ένιωσε λύπη αλλά χωρίς περαιτέρω αντίδραση. Εκείνη μπήκε σε κατάθλιψη. Το ζευγάρι ήρθε σε θεραπεία όπου και οι δύο συμφώνησαν ότι «γενικά είναι πολύ ευτυχισμένοι». Μετά από έξι μήνες σταμάτησαν τη θεραπεία ζεύγους και η Γ6 αποφάσισε να παρακολουθήσει ένα σεμινάριο ψυχοθεραπείας, ώστε να γίνει η ίδια θεραπεύτρια ζεύγους («κατοχή» τριών ανδρών που ανήκουν σε άλλες γυναίκες, υποτίμηση του συντρόφου, ακύρωση της θεραπείας, «κατοχή» του επαγγέλματος του θεραπευτή).

Στην «Ορέστεια», το μοντέλο της συμπληρωματικής σχέσης παρουσιάζεται εξιδανικευμένο με διακριτικά μάλιστα σαρκαστικό τρόπο στο (υποκριτικό και δολερό) καλωσόρισμα της Κλυταιμνήστρας, λίγα λεπτά πριν τον μαχαιρώσει, στον στρατηλάτη νικητή σύζυγό της όταν φτάνει μετά δεκαετία στο Άργος.

«Ποιάν άλλη/ καλύτερη απ' αυτήν χαρά η γυναίκα/ θα νιώσει, παρά διάπλατα τις πόρτες/ στον άντρα της να ανοίξει που τον φέρνει/ θεός από τον πόλεμο σωσμένο;» (Αισχ. Αγ. 579).

ΤΡΟΠΟΙ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΦΘΟΝΟΥ ΣΕ ΣΥΜΜΕΤΡΙΚΑ ΖΕΥΓΑΡΙΑ

Ανακίνηση της ζήλειας στον/την σύντροφο.

A4: «Αν δεν είχαμε παιδιά, σίγουρα θα είχα ζητήσει διαζύγιο»

Γ4: «Αυτό που χρειάζομαι τώρα είναι να ξαναερωτευτώ κάποιον άλλον.

Λέει η Κλυταιμνήστρα για την Κασσάνδρα προς τον χορό όταν φτάνει στο Άργος ο Αγαμέμνων:

«στ' αλήθεια είναι τρελή κι ακούει μονάχα/ τη σκοτεινή της σκέψη, που ενώ φτάνει/ από μια χώρα νιόπαρτη δεν ξέρει/ το χαλινάρι πώς να το βαστάξει/ πριν γίνει αιμάτινος αφρός η ορμή της. Δεν θα ταπεινωθώ μιλώντας κι άλλο», (Αισχ. Αγ. 1038).

Ενοχοποίηση του συντρόφου, «μία σου και μία μου», παραμέληση του, θέσει, αδύναμου.

A5: «Από τότε που έχασα τη δουλειά μου η γυναίκα μου με μεταχειρίζεται σαν σκύλο. Λέει πως είμαι άχρηστος και τεμπέλης».

Γ5: «Όταν ήμουν στο μαιευτήριο για να γεννήσω το μωρό μας ο άντρας μου με επισκεπτόταν λιγότερο από μισή ώρα κάθε μέρα, έλεγε πως ήταν πολύ απασχολημένος με τη δουλειά του. Ένοιωθα τόσο μόνη...»

Στη θριαμβευτική επανείσοδό της στη σκηνή μετά την εξόντωση του συζύγου της, η Κλυταιμνήστρα κατηγορεί:

«ως πρόβατο επί σφαγή, την κόρη του, το πιο γλυκό μου σπλάχνο, θυσίασε» (Αισχ. Αγ. 1392) - άποψη που δεν συμμερίζονται ούτε τα παιδιά ούτε ο – κατά κάποιο τρόπο αδέκαστος κριτής – χορός.

Ένα συνεχές και αδυσώπητο παιχνίδι εξουσίας ανάμεσα στο ζεύγος, συνεχής αναμέτρηση για την up and down position, έλεγχος του/της συζύγου μέσα από τον έλεγχο των οικονομικών.

Ο Α6 ζητάει από την Γ6 να πουλήσει το σπίτι που μένουν, το οποίο ανήκει σε κείνην, και να χτίσουν ένα καινούργιο σε οικόπεδο ιδιοκτησίας του ίδιου, εξ' αδιαίρετου με τα δύο αδέλφια του. Η Γ6 δεν συμφωνεί. Δέκα χρόνια αργότερα η Γ6 ζητάει διαζύγιο, κατηγορώντας τον άντρα της (ανάμεσα σε άλλα) ότι παρά το γεγονός ότι κερδίζει πολλά χρήματα δεν φέρνει αρκετά στο σπίτι, ότι διατηρεί «μυστικούς» τραπεζικούς λογαριασμούς. Μετά το διαζύγιο, σε μια συνάντηση για τα παιδιά, η Γ6 λέει πως η δουλειά της (έχει μια βιοτεχνία) δεν πηγαίνει καλά εξ' αιτίας της οικονομικής κρίσης. Ο Α6 προτείνει: «Πούλα την επιχείρησή!».

Η Κλυταιμνήστρα, απαλλαγμένη πια από τον δολοφονημένο σύζυγό της, μιλώντας στον Αίγισθο, στους τελευταίους στίχους του «Αγαμέμνονα» του Αισχύλου, για να την ακούσει ο Χορός των Γερόντων που είναι έτοιμοι να ξεσηκωθούν περιφρονώντας τους ένοπλους φρουρούς:

«Τα μάταια μη σε νοιάζουν γαβγητά τους / εγώ κι εσύ μες το παλάτι τούτο / με χέρι δυνατό θα κυβερνάμε», (1649).

Γενικά στην «Ορέστεια» επικρατεί η ακραία συμμετρική σχέση του ζεύγους και κυριαρχεί μεταξύ τους ο φθόνος. Σε αυτό συμβάλλει η κατάρρα των Ατρείδων, η διαγενεακή επιβάρυνση από τους προγόνους, που τροφοδοτεί την εκδικητικότητα: λέει ο χορός των γερόντων «τις αν γονάν αραίον εκβάλλοι δόμων; Κεκόλληται το γένος προς άταν»

(ποιος τη γονική κατάρρα θα διώξει απ' το παλάτι; Κόλλησε το γένος στη συφορά» (Αισχ. Αγ. 1541).

Με τον ίδιο τρόπο το συγκρουσιακό ζευγάρι αφήνει με τη σειρά του την κατάρρα του στις γενιές που έρχονται.

«Κτανόντας αντικατθανεῖν»

(οι φονιάδες θα πληρώσουν με φόνο, 144), λέει η Ηλέκτρα στις Χοηφόρους του Αισχύλου.

Οι γονεῖς στην άγρια και συνεχή σύγκρουσή τους τριγωνοποιούν τα παιδιά σε εχθρικούς αστερισμούς, ανάλογα με τη χειριστικότητα, την πειστικότητα, την επιβολή του καθενός και την ιδιοσυγκρασία του παιδιού. Αυτό φαίνεται με συγκλονιστικό τρόπο στην «Ηλέκτρα» του Σοφοκλέους με τον εκτεταμένο διάλογο της Ηλέκτρας με την αδελφή της Χρυσόθεμη:

«Χρυσόθεμις: Αν θέλω λεύτερη να ζω θα σκύβω πάντα στους αφέντες. ΗΛ. Φοβερό ενώ 'σαι του πατέρα σου παιδί, / τον λησμονάς κι η μάνα σου σε μέλει». Ένα μαύρο νέφος εγκαθίσταται στην οικογένεια, νοσογόνο για τα παιδιά: «Λύπη μάλιστα γ' η διαφθείρουσά μου»,

(η λύπη είναι αυτή που με αφανίζει), λέει ο εξασθενημένος από το κυνήγι των Ερινύων ο πρωταγωνιστής στον «Ορέστη» του Ευριπίδη. (339).

Ο φθόνος στην «Ορέστεια» φτάνει στα πιο ακραία σημεία, όπου ο λόγος ξεπερνάει σε αγριότητα την πιο αποτρόπαια πράξη. Αφηγούμενη το πώς μαχαίρωσε τον Αγαμέμνονα, η Κλυταιμνήστρα λέει στον λαό:

«Έτσι πέφτοντας χάμω, την ψυχή του / ξερνάει και τινάζοντας το αίμα / με ορμή από την πληγή, με λούζει / με φονικής δροσιάς μαύρες σταγόνες, / που μ' εύφραναν όχι πιο λίγο, απ' όσο / θεόσταλτη καλή βροχή το σάρι» (Αισχ. Αγ. 1364).

ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΟΣ ΦΘΟΝΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ

Κάτω από ορισμένες συνθήκες ο φθόνος μπορεί να αναζωπυρωθεί στη ζωή του ζευγαριού, σε μια κυκλική διεργασία, ακόμα κι αν οι σύντροφοι δεν ναρκισσιστικές-φθονερές προσωπικότητες. Αυτές οι συνθήκες συχνά δημιουργούνται από περιβαλλοντικούς παράγοντες ή από τριγωνοποίηση με παιδιά, μέλη της ευρείας οικογένειας, φίλους, συναδέλφους, εργασιακό και ελεύθερο χρόνο.

Τα τελευταία χρόνια σίγουρα αυτή η αναζωπύρωση οφείλεται και στην οικονομική κρίση, όπου υπάρχει μια εισβολή της διαφθοράς στο σύστημα αξιών του ζευγαριού και φόβου για τη συναισθηματική τους σταθερότητα.

Συχνά παρατηρούμε μια κατάρρευση της δυνατότητας των συντρόφων για συμβολοποίηση, είναι πολύ συχνό να τους ακούμε να τσακώνονται για λεφτά, φαγητό, υλικά αγαθά *per se* χωρίς αυτό που εκείνα αντιπροσωπεύουν.

Όταν ακούμε τους συντρόφους να λένε ο ένας στον άλλον «λες ψέματα!», και αυτό είναι για το αν ένα περιστατικό συνέβη «την Τετάρτη το απόγευμα» ή «την Παρασκευή το απόγευμα», εμείς ως θεραπευτές είμαστε σε εγρήγορση

προσπαθώντας να επαναφέρουμε την ικανότητα για περισσότερο αφηρημένη σκέψη, διάκριση και μετα-επικοινωνία, για την κατασκευή νοημάτων.

Μια από τις πιο συνηθισμένες εκφράσεις του φθόνου στη θεραπεία είναι όταν οι σύντροφοι γίνονται «αδελφάκια», όπου ο καθένας προσπαθεί να γίνει ο «ευνοούμενος» του θεραπευτή, ακόμα και να τον αποπλανήσει (όπως έλεγε ο Murray Bowen στα ζευγάρια «τελικά συμφωνήσατε τίνος το μέρος παίρνω;»).

Σε ορισμένες περιπτώσεις, βλέπουμε έναν από τους συντρόφους να συμμετέχει ελεύθερα και αυθεντικά στη συζήτηση ενώ ο άλλος είναι αμυντικός και απρόθυμος. Ξαφνικά, ο σιωπηλός σύντροφος έχει έναν γόνιμο διάλογο με τον θεραπευτή, σαν κάτι να τον/την έκανε απότομα να κινητοποιηθεί. Τότε ο άλλος γίνεται αγχώδης και θυμωμένος, απειλώντας, ακόμα, ότι θα εγκαταλείψει τη θεραπεία.

ΣΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΖΕΥΓΟΥΣ ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΜΕ:

Να μιλήσουμε για τον φθόνο ως ένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό, που μπορεί να είναι καταστροφικό, αλλά επίσης, σε ηπιότερες μορφές, είναι δυνατόν να γίνει ανεκτό τόσο από τον εαυτό όσο κι από τον σύντροφο.

Να ενδυναμώσουμε την ικανότητα των συντρόφων να «παίρνουν» (που αυτό τους κάνει επίσης ικανούς να «δίνουν»).

Να αντέχουν ανεξαρτησία και διαφορά σε αντίθεση με τη συγχώνευση αλλά, επίσης, να αντέχουν κάποιου βαθμού συγχώνευση.

Να βρουν πιο απαλούς τρόπους να εκφράσουν φθονερές, ανταγωνιστικές παρορμήσεις (π.χ. ποιος κερδίζει μια παρτίδα σκάκι, ένα παιχνίδι σκραμπλ, λεκτικές «κακίες» μέσα από χιούμορ).

Να ψάξουν για συναισθήματα ευγνωμοσύνης τόσο για τον θεραπευτή όσο και για τον/τη σύντροφο.

Για να πετύχουμε τελικά αυτό που λέει ο Αγαμέμνων όταν φτάνει στο Άργος:

«παύροις γαρ ανδρών εστι συγγενές τόδε,

φίλον τον ευτυχούντ' άνευ φθόνων σεβειν»

(σε λιγοστούς ανθρώπους είναι μέσα τους αυτό,/ τον αγαπημένο χωρίς φθόνο να νοιάζονται σαν ευτυχεί, Αισχ. Αγ. 806).